

LIITEPARTIKKELIEN VOKAALISOINTUSUHTEITA SUOMEN MURTEISSA

Suomen vokaalisoinnun pääpiirteet on helppo kuvata. Etiset sointuvokaalit *ä*, *ö* ja *y* eivät kombinoidu takaisten sointuvokaalien *a:n*, *o:n* ja *u:n* kanssa joitain myöhäisiä lainasanoja lukuun ottamatta, mutta foneettisesti etiset vokaalit *e* ja *i* ovat vokaalisoinnun kannalta sikäli neutraaleja, että ne voivat sanavartaloissa kombinoitua sekä etisten että takaisten sointuvokaalien kanssa. Suffiksien harmonia noudattaa sanavartalon viimeisen etisen tai takaisen sointuvokaalin harmoniaa; jos sanavartalossa on vain neutraalivokaaleja, suffiks(e)ista tulee edeltävien vokaalien foneettisen luokan mukaisesti etisiä. Etisten labiaalivokaalien suhteellisen nuoruuden vuoksi suomen kielessä tavataan kuitenkin verraten monia johdoksia, joissa *e* ja *i* kombinoituvat takaisten labiaalivokaalien *o:n* ja *u:n* kanssa (esim. *elo*, *itu*, *epuu*, *kehikko*, *liitos*) (E. Itkonen 1945: 174–178 ja 1954; T. Itkonen 1980). Vaikka neutraalin ensi tavun jäljessä monia ei-labiaalisiakin johtimia tavataan varsinkin uudis- ja slangimuodosteissa vain takavokaalisina (E. Itkonen 1948: 141–142; F. Karlsson 1983: 103), kiistatta produktiivisista suffikseista, kuten esim. taivutus-päätteistä ja tunnuksista, tulee sen sijaan edelleen säännöllisesti etuvokaalisia pelkästään neutraalivokaalisten vartaloidenkin jäljessä (esim. yks. iness. *piilssä*, ei **piilssa*; akt. 1. inf. *pesltä*, ei **peslta*). Erityisesti huomattakoon, että yleiskielessä imperatiivin konsonant-alkuiset tunnukset ja liitepartikkelit mukautuvat ensi tavun *e:n* ja/tai *i:n* jäljessä aivan säännöllisesti jopa *ö*:llisiksi (esim. *älkää menkö*, *piillköön*; *eilkö*), vaikka *stO*-kollektiivijohdoksia ja *tOn*-karitiivijohdoksia (esim. *tielstö*, *tieltön*) lukuun ottamatta vastaavan rakenteiset johdokset ovat aina *o*:llisia (T. Itkonen 1980: 113). Rapola (1966: 396) onkin (karitiiviadjektiivien ja liitepartikkelien osalta) oudoksunut tätä kehitystä. T. Itkonen (1980: 113) on huomauttanut edellisten suffiksien olevan (konsonant-alkuisina) tyypillisesti agglutinoivia päätteitä. Koska joidenkin vokaalialkuisienkin *y*:llisten johdosten lisäksi myös kaikki tavattavat *y*:lliset taivutus-päätteet — aktiivin ja passiivin 2. partiipin muodot (esim. ▷

siin/nyt, tehly) — ovat mukautuneet harmoniaan (T. Itkonen 1980: 113), neutraalivokaalisten suffiksien vokaalisointuun mukautumisen jakauma voidaan — joistain harmoniaan mukautuneista johtimista huolimatta — mielestäni yksinkertaisesti kuvata seuraavasti: taivutuspäätteet, tunnukset ja liitepartikkelit mukautuvat yleiskielessä säännöllisesti harmoniaan, johtimet sen sijaan eivät aina.

Suomen murteissa tuntuvammasta vokaalisoinnun rappeutumisesta ei ole tietoja kuin kielirajan tuntumasta lähinnä vain eräistä Peräpohjolan murteista (Airila 1912: 22, 28–29, 31, 32–33, 238). Vokaalisointunsa muuten säilyttäneissä murteissakin juuri neutraalivokaalisiin vartaloihin liittyvät labiaalivokaaliset johdokset ovat eri tahoilla saattaneet kehittyä vokaalisointusuhteiltaan yleiskielestä poikkeaviksi (murteittain tavataan niin *niittu*-kuin *kivikkö*-tyyppisiä johdoksia), mutta produktiivisten suffiksien harmonia ei ole yleensä alkanut rappeutua neutraalivokaalistenkaan vartaloiden jälkeen (ks. kuitenkin alaviitettä 7 s. 396). Liitepartikkelit voivat kuitenkin monissa murteissa jäädä mukautumatta vokaalisointuun, joskus jopa etisten sointuvokaalien jäljessä (esim. *eiko, tämäko; sepa, hiiripa; niihan, külhan, joshän*). Vaikka johdoksissa neutraalivokaalit voivatkin kombinoitua (etenkin labiaalisten) takavokaalien kanssa, edellä esitetyn valossa myös *eiko, sepa, niihan*-tyyppisiä muotoja voi pitää vokaalisointua rikkovina.¹

Liitepartikkelien mukautumattomuus vokaalisointuun heijastaa liitepartikkelien muita suffikseja irrallisempaa ja konkreettisesti ulompaa asemaa suffiksaatioissa (liitepartikkelien asemasta ks. esim. Klavans 1985 ja Nevis 1986), lähinnä lausetason prosodisluonteisen tähdennyksen keinoina liitepartikkelit eivät suomen kielessä vaikuta vartalonkaan morfofonologiseen käyttäytymiseen (F. Karlsson 1983: 225, 373; morfotaksista lähemmin mts. 234–236 ja Mäkelä 1993: 6–9). Suomen murteissa tavattavasta liitepartikkelien mukautumattomuudesta vokaalisointuun sisältyy hajatietoja jo Genetzin (1890) varhaiseen esitykseen, jota myöhempi murremaantieteellinen tutkimus on sitten pala palalta täydentänyt. Tähänastisen tutkimuksen tulokset on koonnut yhteen Mäkelä (1993: 7), jonka mukaan »etenkin *ko, kö* -liite, joskus myös *han, hän ja pa, pä*, jää mukautumatta vokaalisointuun, ja näin on vallankin lounaismurteissa, eräissä lounaisissa siirtymämurteissa sekä kaakkoishämäläisissä ja kaakkoismurteissa, toisin sanoen pääosin kielialueen rajoilla». Murteista on rekisteröity aivan satunnaisesti myös vokaalisointua rikkovia *kA-* ja *kAA-*liitepartikkeleita, mutta tiedot näistä ovat niin vähäisiä ja osin epäilyttäviäkin, että jätän ne vain maininnan varaan.² Sen sijaan mainittujen kolmen liitepartikkelin (*kO, pA, hAn*) vokaalisointusuhteissa riittää vielä tarkasteltavaa.

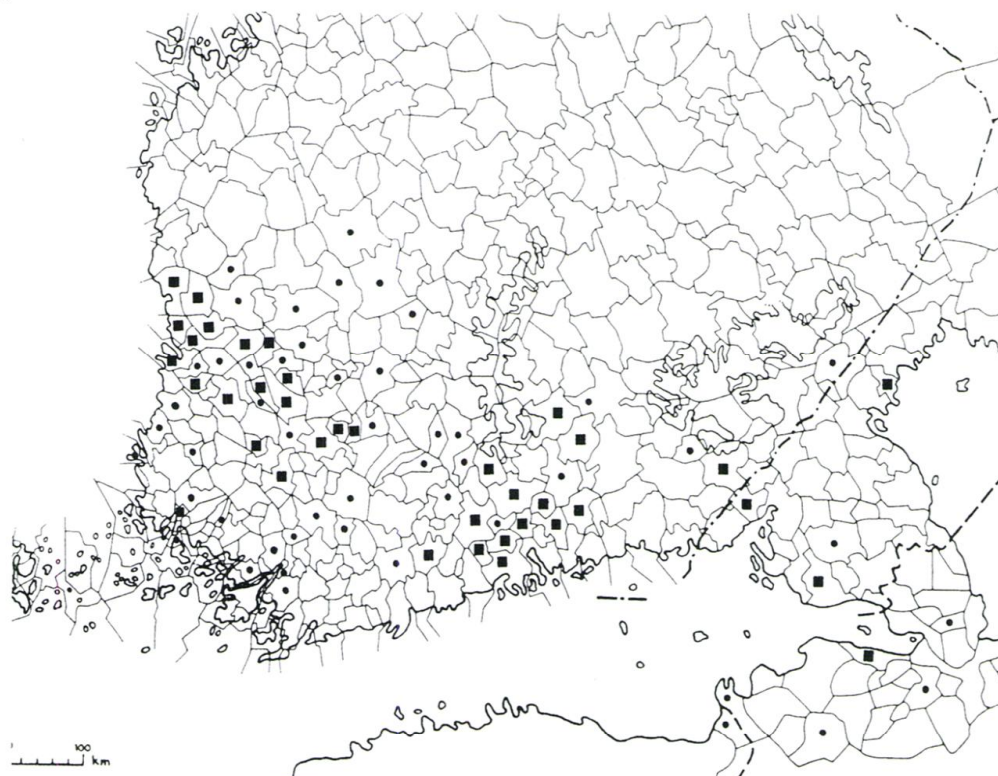
¹ Koska »konsonantti-alkuisten taivutus- ja johtopäätteiden alalla – – valinta *a*:llisen ja *ä*:llisen päätetoisinnon välillä riippui mekaanisesti siitä, oliko vartalo taka- vai etuvokaalinen» (T. Itkonen 1980: 110, harvennus poistettu), ainakin *pA-* ja *hAn*-liitepartikkelien mukautumattomuutta vokaalisointuun olisi neutraalivokaalisten vartaloiden jäljessäkin pidettävä poikkeuksellisenä, ts. vokaalisointua rikkovana, vaikka edellisessä kappaleessa hahmottelemani johtimien ja muiden suffiksien harmoninen ero katsottaisiinkin vain sattumaksi.

² Vokaalisointuun mukautumattomista *kA*-liitepartikkeleista olisi tietoja etenkin Someron murteesta (esim. *eika sitä sit ennää... hakata eika imelletä*, Virtaranta 1973: 211), jossa etenkin liitepartikkelien vokaalisointusuhteet muutenkin horjuvat (mts. 381). Lauseopin arkiston murreotoksessa on puolestaan takavokaalista sanaa edeltäviä tietoja Ikaalisista (*eika ollum muutakook kuormoo, eika ollu oikeen vielä noita tehtaita*, 2131: 30, 308). Muoto-opin arkistosta yksittäisiä tällaisia muotoja olisi lisäksi poimittavissa Orimattilan ja Lappeen kokoelmista sekä eräästä Juuasta tehdystä *cl*-keräelmästä (R. Lampivuo 1973–1974), mutta nämä tiedot saattavat olla vain satunnaisen lausefoneettisia ja ehkä epävarmojakin. Virtarannalla (1957: 463) on puolestaan joitain esimerkkejä vastaavanlaisista varsin satunnaisen tuntuista *kAA*-tapauksista.

KO-LIITEPARTIKKELI

Kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä tavattava *kO*-liitepartikkeli on ilmeisesti samaa alkuperää kuin *koska*, *konsa* -konjunktioiden *ko*-aines sekä (suomen murteissa tavattava) konjunktio *ko(n)* (Genetz 1890: 188; Hakulinen 1979: 239). Jälkimmäistä ei murteittain ole vieläkaan aina helppo erottaa *kO*-liitepartikkelista, sillä *ko*-asuiset konjunktiot ovat joissain vakiintuneissa konnektioissa varsin yleisestikin saattaneet enklitisoitua edellään olevaan sanaan (huom. etenkin *niin + ko* → *niinko* 'niin kun') ja joskus mukautua harmoniaan (→ *niinkö*, siis homonyymisesti vastaavan liitepartikkelitapauksen kanssa). Olen luonnollisesti karsinut (kontekstin ja/tai merkityksenselitteiden pohjalta) tutkimusaineistoni ne *ko*-asuiset muodot, jotka ovat selvästi 'kun'-merkityksisiä konjunktioita eivätkä kysyviä liitepartikkeleita.

Takavokaalisen *ko*-liitepartikkelin esiintymisestä muuten etuvokaalisissa sanoissa on kaikkiaan runsaasti tietoja lounais- ja siirtymämurteista eteläisten hämäläismurteiden kautta kaakkoismurteisiin asti ulottuvalla alueella; tietoja on lisäksi pohjoisimmista murteista. Tietoja on eniten eräistä lounaisista siirtymämurteista sekä kaakkoishämäläisistä murteista. Perihämäläisistä murteista on enemmän tietoja vain lounaisten siirtymämurteiden rajoilta, muuten etenkin pohjoiset tiedot on merkitty usein satunnaisiksi. Enimmäkseen loppuheiton kannalla olevista lounaismurteista on varsin vähän tietoja, ja myös kaakkoismurteiden tiedot jäävät hajanaisiksi. Huomionarvoista on, että kaikissa näissä tapauksissa harmoniaa rikkoo juuri etisiin sanavartaloihin liittynyt takavokaalisen *o*:llinen suffiksi: vastakkaisista tapauksista — etisen *kö*-suffiksin liittymisestä takavokaaliseen vartaloon — ei satunnaisia lausefoneettisia tapauksia lukuun ottamatta ole tietoja vokaalisointunsa säilyttäneistä murteista.

Kartta 1. Vokaalisointuun mukautumattomat *ko*-liitepartikkelit

- = vain neutraalivokaaleihin liittyvät (*eiko*-tyyppiset)
- = myös sointuvokaaleihin liittyvät (*köühäko*-tyyppiset)

Karttaan 1 olen koonnut arkistoista ja kirjallisuudesta tavoittamani tiedot vokaalisointuun mukautumattomien *ko*-liitepartikkelien esiintymisestä suomen murteissa; tässä — kuten seuraavissakaan kartoissa — ei kuitenkaan ole esitetty aivan pohjoisimpien murteiden tapauksia, koska nämä saattavat heijastaa myös vokaalisoinnun tuntuvampaa rappeutumista näissä murteissa eivätkä vain juuri liitepartikkelien jäämistä vokaalisoinnun ulkopuolelle. Pelkkä levikki ei kuitenkaan kerro vielä paljoakaan äännekannan vahvuudesta, koska suurimmassa osassa kartan 1 ilmentämää aluetta tavataan sekä *o*:llisia että *ö*:llisiä *kO*-liitepartikkeleita. Tarkastelenkin seuraavaksi harmoniaan mukautumattomia muotoja tarkemmin niiden äänteellisten ja leksikaalisten erityispiirteiden ja mahdollisuuksien mukaan myös yleisyyden selvittämiseksi;³ kartan luomaan yleiskuvaan tyytyvät lukijat voivat tässä — ja seuraavissa luvuissa — siirtyä suoraan luvun viimeiseen kappaleeseen.

Porin seudun murteissa *kO*-liitepartikkelit ovat Latvalan (1895: 3) mukaan usein *o*:llisia muuten etuvokaalisissa sanoissakin (esim. *perkeleko*, *pöhnäsko*). Alueen murteista kerätyistä MA:n kokoelmista *ö*:llisiä muotoja ei sisälly lainkaan Merikarvian kokoelmaan (R. Happonen 1967–1968) eikä Poristakaan (R. Miikkulainen 1974–1984) ole kuin yksi *ö*:llinen muoto (*elääkö*), vasta Honkajoelta on (*veiko*-tyyppisten muotojen rinnalta) runsaammin *ö*:llisiä tapauksia (M.-L. Sinko, 1974–1977). Ahlaisten murteesta on todettu, että »vanha Ahlislainen ei sanonut ikinä *enkö* vaan *enko*» (M. Lindroos 1947, SMSA s.v. *-ko*); Lauseopin arkiston otoksessa on jo *ö*:llisiä muotoja, mutta lisäksi vielä esim. *täytyyko* (1031: 77). Virtarannalla (1957: 462) on *o*:llisia muotoja vielä mm. Siikaisista (*näettekos*) ja Pomarkusta (*viäräänko*) sekä lähinnä kieltoverbin muotoja vielä Ulvilasta ja Kullaalta; Genetzillä (1890: 99) on tällainen Noormarkustakin. Nakkilan murteessa on havaittavissa erityiskehitystä: liitepartikkelin vokaali on voinut paitsi kadota myös takaistaa liitepartikkeliä edeltävän *ä*-vokaalin äänneeksi, joka on »Nakkilalla likempänä *a*:ta kuin *ä*:tä» (esim. *ässälläkos*, *pühäko*, *kööhäko*, mutta myös esim. *päästääkos* ja *hänkö*, V. Suomalainen 1903, SMSA s.v. *-ko*).

Ala-Satakunnan murteessakin *ko*, *kos*-liitepartikkelit jäävät Ikolan (1931: 43) mukaan usein mukautumatta vokaalisointuun. SMSA:n kokoelmissa on Vampulasta *vihtiäko* (E. Lepistö 1938) ja Loimaalta *päivänäko* (I. Hakulinen 1937), Virtarannalla on Keikyältä *enkö* (1957: 462), ja LA:n kokoelmissa tällaisia muotoja on etenkin Kokemäeltä (esim. *menneeko*, 1221: 302; *täytyyko*, 1221: 298). Virtarannan (1957: 462) mukaan tällaista tavataan toisinaan myös länsiyläsatakuntalaisten murteiden etelälaidalla (esim. *minäkos* Tyrväältä, *löüttiinko* Kiikasta, *tiättekos* Lavialta; SMSA:n kokoelmissa on vielä Kiikoisista muoto *viäko*, R. Koivusaari 1933), mutta muualla näiden murteiden alueella ani harvoin (kuitenkin esim. *siinäkos* Karkusta, *pääsevakko* Suodenniemeltä ja *sekos* Punkalaitumelta, sekä kieltoverbin muotoja Mouhijärveltä, Kankaanpäästä ja Hämeenkyröstä; Soutkarilla, 1985: 53, on vastaavia Ikaalisistakin).

Vokaalisointuun mukautumattomat *ko*-liitepartikkelit ovat tyypillisiä myös eräille kaakkoishämäläisille murteille. Lindénillä (1944: 67) on esimerkistössään etisiä sointuvokaaleja sisältävistä vartaloista muodostettuja muotoja Porvoosta (*emäntäkos*), Mäntsälästä (*sinäkos*), Heinolasta (*vieläkohaa*), Jaalasta (*jäikos*) ja Elimäeltä (*äitēkos*). *kO*-liite-

³ Yleisyysuhteista voi käytännössä tehdä päätelmiä ainoastaan Muoto-opin arkiston kokoelmien (ja eri lähteistä kertyneiden tietojen muodostaman kokonaisuuden) pohjalta, elleivät jo kerääjät ole näitä kommentoineet.

partikkelin mukautumattomuus vokaalisointuun näyttää olevan erityisen vahvaa tämän murteiston etelärajalalla. Muoto-opin arkiston kokoelmissa ei Myrskylästä (S. Aalto 1967–1968) ole *ö*:llisiä tietoja, eikä monia tällaisia sisälly Artjärvenkään kokoelmaan (P. Nuolijärvi 1976–1978); Askolan murteessa *ö*:lliset variantit ovat V. Koiviston (1985–1986) mukaan harvinaisia, ja Orimattilan murteestakin on *ö*:llisten muotojen rinnalta tavoitettu vielä esim. muoto *kärmeitko* (M. Karhia-Saarenpää, 1979–1980), Pornaisten murteesta *lähtiko* (< SKNA, puht. kirj. M. Norri). SMSA:n kokoelmien tiedot laajentavat *ko*:llisen alueen alaa: Hollolasta on merkitty mm. *löütükos* (V. Ruoppila 1940), Lapinjärveltä *pääläko* (K. Toiviainen 1971), ja *eikohan* (~ *eikohaa*, *eikoha*) -asuisista muodoista on tietoja mm. Asikkalasta ja Pukkilasta. LA:n kokoelmissa tällainen muoto on Iitistäkin (3721: 240), ja muita vartaloltaan *e*:llisiä ja/tai *i*:llisiä muotoja on merkitty lisäksi Lammilta (LA 3321: 274) ja Koskelta (Westerlund 1883: 192). Kaakkoishämäläisten murteiden edustukseen liittyvät vielä Virtarannan (1964: 305) eteläsavolaisen Mäntyharjun murteen länsilaidalta merkitsemät *eiko*, *eikos*-asuiset muodot.⁴

Edellisissä kappaleissa käsitellyistä murteista poiketen lounaismurteista on tietoja lähinnä vain *e*:llisiin ja/tai *i*:llisiin vartaloihin liittyvistä (siis esim. *eiko*-tyyppisistä) harmoniaan mukautumattomista *ko*-liitepartikkeleista; Mietoisista merkitty *sitäkost* (Mäkelä 1993: 7) jää poikkeukselliseksi. Muoto-opin arkiston kokoelmissa pohjoisryhmästä on Hinnerjoelta *eikos* ja *pitikos*, vaihtelullisena lisäksi *ekkos* ~ *ekkös* ja *eikost* ~ *eiköst*, mutta etisiä sointuvokaaleja käsittäviin vartaloihin liittyvistä liitepartikkeleista on merkitty yksinomaan *ö*:llisiä muotoja, kuten *vieläkö* ja *jäiköst* (M.-L. Pohja 1966–1974). Myös Merimaskusta on tallennettu *eiko* ~ *eikost* (M.-B. Malmberg-Rokka 1972–1973), ja lounaismurteiden itäryhmästä on Sauvosta merkitty *eikos* vallitsevien loppuheittoisten muotojen rinnalta (M. Vehmaskoski 1970–1974). Lauseopin arkiston kokoelmissa on vastaavanlaisia kieltoverbistä muodostettuja muotoja Raumalta, Pyhämaasta, Perniöstä ja Uskelasta, SMSA:n kokoelmissa myös mm. Eurajoelta, Mynämäestä, Paattisista, Halikosta ja Kuusjoelta. Myös Someron murreryhmästä on tietoja vain neutraalivokaaliin kantoihin liittyvistä tapauksista (esim. *viitteiskos*, Virtaranta 1973: 155, vrt. myös 381). Tavallista perusteellisemmin tallennetussa Vihdin murteessa tavataan neutraalivokaalikantaisten *ekkos*, *miskos* -asujen rinnalla etisiä sointuvokaaleja sisältävistä vartaloista muodostetuista liitepartikkeleista vallitsevana *isäntäkös*-tyyppiä (M. Vilppula 1968–1971, MA), tosin joidenkin mielenkiintoisella tavalla regressiivisesti takaistuneiden muotojen (esim. *siitakos*, *viakkos*) lisäksi. Etelähämäläisistä murteista on MA:n kokoelmissa Tammelasta ja Hausjärveltä vain *eikohan*-muotoja, mutta Nurmijärven murteesta on mukautumattomuus-esimerkkejä myös etisten sointuvokaalien jäljestä (*telläkohas* 'telkesiköhän', P. Ketonen, cl-keräelmä 1960, SMSA s.v. *-ko*; *lehestäkoham mää lujin*, T. Itkonen, 1965: 15). Kannistolla (1897: 44) on joitain vastaavia (tosin vaihtelullisiksi merkittyjä) muotoja myös Akaan, Kylmäkosken ja Urjalan murteista, mutta muista perihämäläisistä murteista on tietoja vain vartaloltaan *e*:llisistä tai *i*:llisistä muodoista. Vanajan murteesta on merkitty *menekkos*, *pitikos* (Klemola 1922: 74) ja Tuuloksesta *eikohan*, mutta tätä pohjoisemmissa murteissa tällaistenkin muotojen on jo esitetty olevan hyvin harvinaisia (Virtaranta 1957: 462–463). MA:n kokoelmissa on Sääksmäeltä mm. *menekkoh* (P. Ihalainen 1987–1989),

⁴Savolaismurteiden puolelta olisi myös Jämsästä merkitty *seko emäntä* (S. Patajoki 1909–1918, SMSA), mutta tämän kerääjän 1910-luvun muistiinpanoja on pidetty epäluotettavina.

Juupajoelta esim. *teko* (E. Pääkkönen 1969–1970, MA), ja vielä Virroilta satunnainen *siihenko* (H. Jartti 1969–1970), mutta muuten pohjoisemmista hämäläismurteista on tietoja vain kieltoverbistä muodostetuista tapauksista (esim. *eikos*, Pirkkala, LA 2551: 41; Virtarannalla, 1957: 462, on esimerkkejä Kangasalta, Kurusta ja Ruovedeltä).

Myös pohjoisimmista murteista on joitain tietoja. Oulun seudun murteista on Wenno-la (1897: 17) esittänyt vokaalisointuun mukautumattomat muodot *eiko* ja *kärsiko*, jotka eivät kuitenkaan saa muista lähteistä tukea: ainakin nykyisille murteille tällaiset muodot ovat vieraita (apul.prof. Matti Pääkkönen, suullinen tiedonanto). Tornion murteesta on maininta *eiko*-muodosta (Genetz 1890: 99). Länsipohjan ja Ruijan murteista on jälleen enemmän tietoja. Rapola (1939: 487, vrt. 1966: 396) on esittänyt Jyykeän murteesta muodot *mekko* 'mekö' ja *niinko* 'niinkö', ja MA:n kokoelmissa on Jällivaarasta esim. *eikupa* (K. Franzén 1969–1972), Raisista *vielako*, *küselikko* (A.-R. Lindgren 1969–1970) ja Tenolta *ümmärräkkö* (M. Aikio 1975–1976), mutta näiden muotojen lähdearvoa heikentää tuntu-vasti se, että näissä suomen pohjoisimmissa murteissa vokaalisointu horjuu laajemmin-kin (huom. jo Airila 1912: 238).

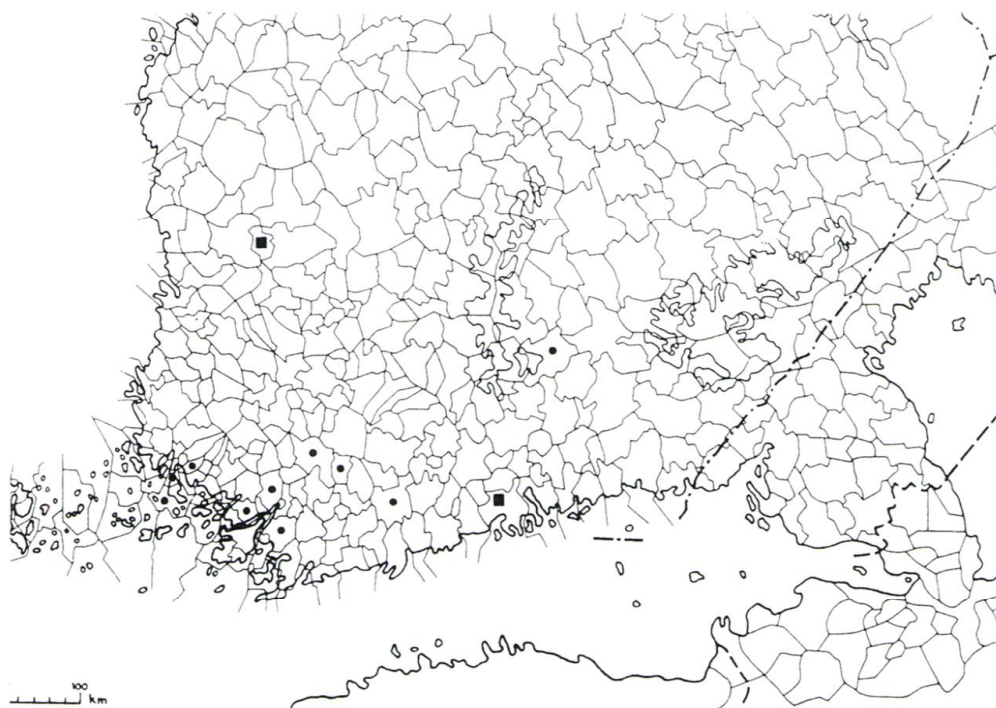
Harmoniaan mukautumattomat *ko*-liitepartikkelit eivät rajoitu vain länsimurteisiin. Kaakkoismurteista on kaikkiaan varsin niukasti tietoja, mutta näiden joukossa on mainintoja myös etisiin sointuvokaaleihin liittyvistä *ko*-liitepartikkeleista (esim. *sitäkös*, Lumivaara, H. Kuismin 1986, MA; *süötiiko*, Lappee, Koskelainen 1971: liite s. 60; *ettäko*, Vahviala, P. Väisänen, cl-työ 1966, SMSA; *venäläistko*, Vpl. Uusikirkko, M. Heininen 1968–1972, SMSA s.v. *-ko*; *ülenko*, Tyrö, S. Hämäläinen 1945, SMSA s.v. *-ko*). Valtaosa kaakkoismurteiden tiedoista on kuitenkin neutraalivokaalisia (esim. Parikkalasta merkitty *seko*, Hannikainen 1886: 111; Lemiltä kirjattu *liekko*, M.-L. Heininen 1972–1974, MA, ja Muolaasta tallennettu *meilko* 'meilläkö', LA 8331: 75), nämäkin useimmiten vain kieltoverbiin liittyviä (SMSA:n kokoelmissa tällaisia on mm. Kalliveresta, Moloskovitsasta, Rääpyvästä ja Venjoelta), ja tällaiset *eiko*-tyyppiset muodot on nekin joskus merkitty vain harvoin tavattaviksi (näin Leppik, 1975: 176, Kurkolan murteen osalta).

Vaikka vokaalisointuun mukautumattomista *ko*-liitepartikkeleista on kaikkiaan paljon tietoja, suurin osa näistä on vain neutraalivokaalisia, siis *eiko*-tyyppisiä, joskin länsimurteille ominainen *ie* > *ia*-tyyppinen diftongin avartuminen (joka on kartasta 1 karkeistettu pois) on saattanut näennäisesti hämärtää tätä distinktiota. Etisiinkin sointuvokaaleihin liittyvät *köühäko*-tyyppiset tapaukset ovat satunnaista tavallisempia ainoastaan Porin seudun ja Ala-Satakunnan siirtymämurteissa, eteläisissä yläsatakuntalaismurteissa sekä kaakoishämäläisissä murteissa.

PA-LIITEPARTIKKELI

Genetz (1890: 188) on esittänyt suomen *pa*-liitepartikkelille vastineita itämerensuomalaisten kielten lisäksi etäsukukielistä permiläisiä ja ugrilaisia kieliä myöten. Hakulinen (1979: 239) on silti epäillyt tätä liitepartikkelia lainaksi balttilaisista kielistä, joissa tavaataan tätä vastaavia *ba*, *be* -asuisia muotoja. Nevis (1986: 118) onkin Aristen (1973: 36–37) esittämän pohjalta arvellut lainaussuunnan olleen päinvastaisen.

Vokaalisointuun mukautumattomista *pa*-liitepartikkeleista on hyvin niukasti tietoja. Tapaukset käyvät ilmi kartasta 2. Lounaismurteista on MA:n kokoelmissa enimmäkseen

Kartta 2. Vokaalisointuun mukautumattomat *pa*-liitepartikkelit

- = vain neutraalivokaaleihin liittyvät (*eipa*-tyyppiset)
- = myös sointuvokaaleihin liittyvät (*müllüissäpa*-tyyppiset)

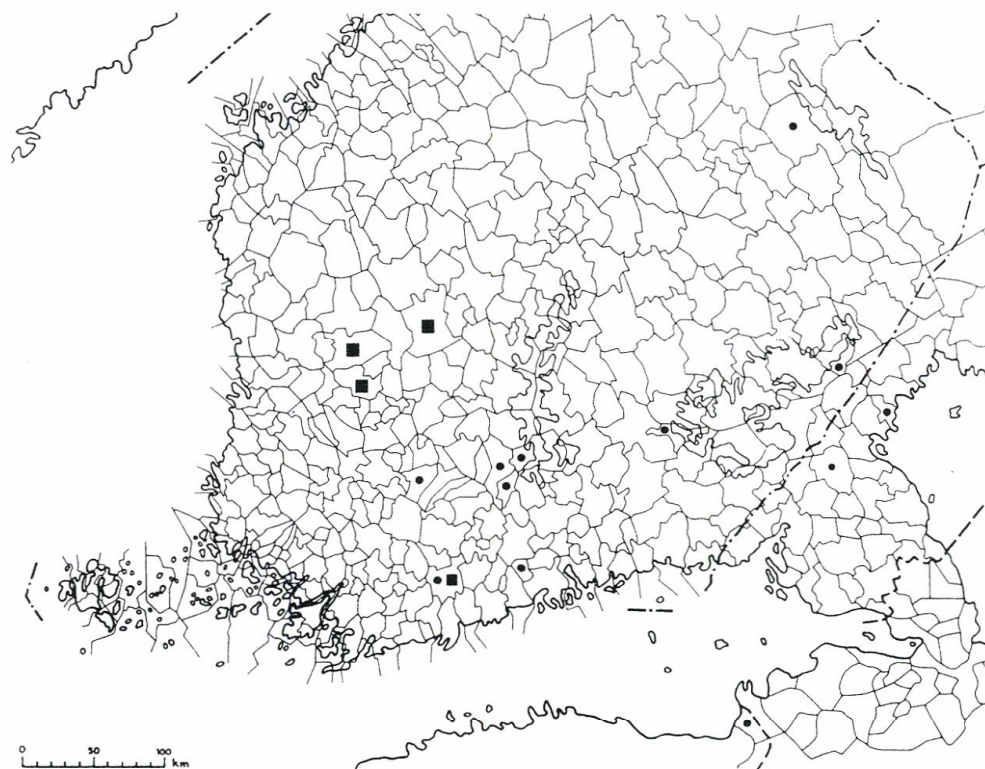
vain *eipa(s)*-asuisia, osin harvinaisiksi merkittyjä ja enimmäkseen takavokaalisia sanoja edeltäviä tietoja Maskusta, Merimaskusta, Rymättylästä ja Sauvosta; vanhoja tietoja on lisäksi mm. Halikosta (*hiiripa*, Toivonen 1889: 125) ja Perniöstä (*seepa* ~ *seepä*, V. Myrsky 1919–1927, SMSA). Lounaisiin välimurteisiin kuuluvista pitäjistä tietoja on etenkin Viidistä (esim. *empas*, *neepa*, M. Vilppula 1968–1971, MA), mutta myös Someron murreryhmästä (*sepa*, Virtaranta 1973: 381). Uudenmaan toiselta laidalta on vokaalisoinnultaan muutenkin horjahtelevan Porvoon pitäjän murteesta lisäksi tietoja takavokaalisia sanoja edeltävistä mutta monikollisina erikoislaatuista *pat*-asuisista muodoista (esim. *isäntäpat ollon kaupunkis*, *härmäläpat oli kaikki friskimpiä miähiä ollu*, Lehmusto 1911: 37–38). Etäisimmät tiedot harmoniaan mukautumattomista *pa*-liitepartikkeleista ovat kaakkoishämäläisten murteiden pohjoiselta laidalta Heinolasta (*empa*, Lindfors 1893: 6) ja yllättäen kaukaa länsiyläsatakuntalaisten murteiden alueelta Jämijärveltä (*jalkamüllüihpa* 'jalkamyllyissäpä', Virtaranta 1957: 463).⁵

pa-liitepartikkelin vokaalisointua rikkovan käytön heikkoudesta kertoo jo se, että takavokaalinen *pa*-päätte on vain satunnaisesti (tai seuraavan sanan takavokaalisuuden tukemana) liittynyt etisistä sointuvokaaleista muodostuvaan vartaloon. Enimmät tapaukset ovat *eipa*-tyyppisiä, siis neutraalivokaaliin vartaloihin liittyviä. Säännön vahvistavana poikkeuksena voi pitää Viidän murteesta tallennettuja muotoja *sentaampa*, *sialpa*, *sitapa* (M. Vilppula 1968–1971, MA), joissa liitepartikkeliä edeltävä *ä* on assimiloitunut takaiseksi. Selvän äänteellisen rajoittuneisuuden lisäksi vokaalisointuun mukautumattomat *pa*-tapaukset ovat leksikaalisestikin hyvin rajoittuneita: lähes kaikki tapaukset on muodostettu kieltoverbistä (tästäkin on enimmäkseen vain *eipa*-muotoja) tai joistain pronomini- vartaloista (esim. *sepa*, *nepa*) substantiivikantaisten muotojen (esim. *hiiripa*) jäädessä lähes ainutkertaisiksi.

⁵ Haukivuorelta merkitty *eipahän kuolt* (LA 7111: 223) lienee kirjoitusvirhe.

HAN-LIITEPARTIKKELI

hAn-liitepartikkeli tunnetaan suomen lisäksi ainoastaan itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä (Genetz 1890: 186; Hakulinen 1979: 235–236); vatjasta tavatut harvalukuiset muodot selittyvät lainoiksi suomesta tai inkeroisesta (Lauerma 1993: 146). Vokaalisointusuhteiltaan tämä liitepartikkeli poikkeaa edellä käsitellyistä siinä, että takaisten *eihan*-tyyppisten muotojen lisäksi tästä liitepartikkelista tavataan myös etisiä harmoniaan mukautumattomia muotoja. Tällaiset *joshän*-tyyppiset muodot osoittavat tämän iältään todennäköisesti nuorehkon liitepartikkelin kehittyneen enklitisoituneesta *hän*-pronominista (Setälä 1883: 92; Genetz 1890: 186; Hakulinen 1979: 235–236). Koska tätä pronominia tavataan lähinnä Pohjois-Satakunnan eteläosissa ja Pohjois-Hämeessä takavokaalisessa ympäristössä myös *han*-asuisena (esim. *ompa han oikeij järjetö(n)*, Urjala, Kannisto 1902: 160; lausepainon vaikutuksesta vrt. Kannisto 1897: 44), ei muodollisena subjektina tai täytesanana käytetty persoonapronomini *hän* vieläkään aina selvästi erotu *hAn*-liitepartikkelista (SMS s.v. *hän*).

Kartta 3. Vokaalisointuun mukautumattomat *hAn*-liitepartikkelit

- = takavokaaliset (*eihan*-tyyppiset)
- = etuvokaaliset (*joshän*-tyyppiset)

Sen enempää *eihan*- kuin *joshän*-tyyppisistäkään muodoista ei ole paljon tietoja. Etuvokaaliset tapaukset ovat useimmiten lauseasemista, joissa vokaalisointua rikkovaa *hän*-ainesta seuraa etuvokaalinen sana (Vihdin murteesta esim. *onkhän tää*, M. Vilppula 1968–1971, MA; *talvelhän nyk*, LA 1771: 334). Jo kerääjät ovat osin pitäneet tällaisia liitepartikkelin ja enklitisoituneen *hän*-pronominin rajatapauksina (esim. I. Kohtamäki, Hämeenkyrö 1934, SMSA s.v. *-han*). Setälä (1883: 92) on maininnut kuulleensa satunnaisesti tällaista Ruovedellä, pari tietoa on Ikaalisista (K. J. Soutio 1900–03, SMSA s.v. *-han*, sekä

Soutkari 1985: 17) ja yksinäisiä tiedonantoja on vielä Kolarista (*johän*, tämäkin selvästi emfaattiseksi katsottuna, H. Paunonen 1967–1968, MA) ja Rovaniemeltä (yhdeksi informantilta takavokaalisten muotojen rinnalta, P. Sammallahti 1971, SMSA s.v. *-han*); ainoastaan Wennola (1897: 17) on luonnehtinut tällaisia *onhän*-muotoja Oulun seudun murteessa tavallisiksi. Harvalukuiset tapaukset eivät tietenkään ole mitään varhemman kannan reliktejä, vaan pikemmin nykyisinkin aina mahdollisia lausefoneettisia satunnaisuuksia, sikäli kuin muodot ovat todella liitepartikkeleita eivätkä vain enklitisoituneita persoonapronomineja.

Vokaalisointuun mukautumattomista takavokaalisista tapauksista on yllättäen enemmän mainintoja. Tavallisin tällainen muoto on *eikohan*, jonka *han*-aineksen takavokaalisuus heijastaa kuitenkin vain edeltävän *ko*-aineksen mukautumattomuutta harmoniaan. Tällaisia muotoja (joista on tietoja lähinnä hämäläismurteiden länsi- ja etelärajojen liepeiltä sekä etenkin kaakkoishämäläisistä murteista) ei siksi olekaan sisällytetty karttaan 3. Pelkästään etuvokaalisiin vartaloihin liittyvistä takaisista *han*-liitepartikkeleista on tosin myös tietoja etenkin kaakkoishämäläisistä murteista: Genetzin (1890: 93) Kosken murteesta mainitsemien *eihan*- ja *niiha*-muotojen lisäksi Lammilta on merkitty myös *eham minä* (LA 3321: 293) ja saman arkiston Asikkalan otoksessa toistuu kolmesti *niiham ma sanoin* (LA 3351: 338, 346 ja 409, kerran tosin myös *niihäm mä sanoin*, 343); Pornaisistakin on MA:n kokoelmissa *ennehaa ne* (< SKNA, puht. kirj. M. Norri). Kalvolan murteesta on merkitty joitain kieltoverbistä muodostettuja vaihtelullisiksi merkittyjä muotoja (L. Salonen-Purtanen 1975–1976, MA). Vihdin murteesta on jälleen runsaasti tietoja, joiden joukossa on muistakin kuin *i*:llisistä ja/tai *e*:llisistä vartaloista muodostettuja (esim. *kenehan*, *läänimmiähiihan*, *külhan niit*, huom. myös *mitahan tommonen*, M. Vilppula 1968–71, MA). Kaakkoismurteista tietoja on Kirvusta (*niettähan*, M. Kymäläinen 1933, SMSA s.v. *-han*), Lumivaarasta (*laitareekshan sitä ja sannoit*, LA 8741: 441) sekä Viron Inkeristä Kalliveresta (*eiha*, *tiitha*, Mägiste 1925: 79). Savolaismurteista on lausefoneettisesti motivoituja tietoja Juuasta (*mithep paljom*, R. Lampivuo, cl-keräelmä 1973–1974, MA) ja Punkaharjulta (*neha ol 'nehän oli'*, LA 6931: 91); vokaalisointukehitykseltään muutenkin mielenkiintoisesta Suomenniemen murteesta on sen sijaan merkitty myös etuvokaalia edeltävästi — joskin muuten kokonaan neutraalivokaalisesta ympäristöstä — *mie-hetha ne* (Mielikäinen 1994: 27). Peräpohjalaisista murteista harmoniaan mukautumattomia muotoja on merkitty satunnaisesti Rovaniemeltä (*niiham mie*, J. Toivainen 1968, MA) sekä tietenkin Ruotsin ja Norjan puolen murteista.

Vaikka harmoniaan mukautumattomat *hAn*-liitepartikkelit eivät muodostakaan selviä levikkialueita, *joshän*-tyyppisistä muodoista on tietoja etenkin muutamista yläsatakuntalaispitäjistä, *eihan*-tyyppisistä taas joistain kaakkoishämäläisistä murteista, molempien tyyppien ollessa tunnettuja Vihdin murteessa. Tapauksia on siis suunnilleen niistä murteista, joissa tavataan muitakin vokaalisointusuhteiltaan poikkeuksellisia liitepartikkeleita. Vaikka lähes kaikki *joshän*-tyyppiset muodot ja monet *eihan*-tyyppisistäkin voitaisiin selittää vain lausefoneettisiksi muodosteiksi, myös harmoniaan mukautumattomat *ko*- ja *pa*-liitepartikkelit ovat voineet tarjota mallin *eihan*-tyyppisille muodoille ainakin niissä murteissa, joissa kaikkien kolmen liitepartikkelin vokaalisoinnun horjunnasta on tietoja.

Kaakkoismurteita lukuun ottamatta vokaalisointuun mukautumattomia liitepartikkeleita tavataan käytännössä vain länsimurteissa, näistäkin lähinnä lounais- ja hämäläismurteissa. Eri liitepartikkelien yleisyydessä on kuitenkin suuria eroja. Vokaalisointuun mukautumattomia takaisia *ko*-liitepartikkeleita tavataan lounais- ja satakuntalaismurteista hämäläismurteiden kautta kaakkoismurteisiin ulottuvalla laajalla alueella, satunnaisemmin pohjoisissa pohjalaismurteissakin. Vastaavista *pa*-liitepartikkeleista on sen sijaan niukahkosti tietoja lähinnä vain ruotsalaismurteisiin rajautuvista lounais- ja siirtymämurteista. Sen enempää etiset kuin takaisetkaan harmoniaan mukautumattomat *hAn*-liitepartikkelit eivät taas muodosta selviä levikkialueita. Käsitellyillä murrealueilla tavataan lähes aina myös harmonian mukaisia liitepartikkeleita, jotka tosin joissain tässä suhteessa vankimmin disharmonisissa kielimuodoissa — Porin seudun ja Kaakkois-Hämeen murteissa — vaikuttavat selvästi yleiskielen vaikutukselta: mitä nuoremmasta materiaalista on kyse, sitä enemmän harmonian mukaisia muotoja yleensä tavataan. Aivan poikkeuksellisesti on parista lounaisten välimurteiden pitäjistä (Nakkilasta ja Vihdistä) merkitty itävatjan regressiivistä assimilaatiota (Kettunen 1930: 139) muistuttavaa vokaalin takaistumista takaisen liitepartikkelin edellä.

Johdannossa todetun liitepartikkelien muista suffikseista poikkeavan luonteen lisäksi vokaalisoinnun ulkopuolelle jäämiselle on esitettävissä monia konkreettisia syitä. Rajausopillisesti liitepartikkelit rinnastuvat yhdyssanojen jälkiosiin siinä, että kummankin alkua voi signaloida ennustamaton sivupaino (T. Itkonen 1980: 102). Sekä agglutinaation höllyydelle että painotuksen voimakkuudelle antaisi ulkoista evidenssiä se, että lasten ja muiden vähemmän kirjoittamaan harjaantuneiden henkilöiden tuottamissa teksteissä liitepartikkelit on toisinaan merkitty itsenäisiksi sanoiksi (esim. *jätät hän löylyhuoneen siistiksi*). Harmoniaan mukautumattomuudenkin syyksi kelpaisi voimakas sivupaino, mutta tällainen painotus ei tunnu tavalliselta. T. Itkonenkin (1965: 15–16, 1980: 102) on korostanut, että liitepartikkelit ovat yleensä mukautuneet yhdistämättömien sanojen painotuskaavaan. Vokaalisointuun vaikuttavista lausefoneettisista tekijöistä on painotuksen lisäksi syytä muistaa liitepartikkeliä seuraavan sanan assimiloiva vaikutus. Liitepartikkeli jää helpoiten mukautumatta vokaalisointuun, jos sitä seuraa samaan harmoniseen luokkaan kuuluva (tai edes neutraalivokaalinen) sana (esim. *eiko ole; miehetha ne; johän nyt*; vrt. Rapolan, 1966: 398, muista muotoryhmistä esittämiin vastaaviin tapauksiin). Juuri tällainen seuraavan sanan assimiloiva vaikutus on myös satunnaisimpien, vokaalisointusuhteiltaan näennäisesti oudoimpien tapausten tavallisin syy. Seuraavan sanan vaikutuksesta esim. *ko*-liitepartikkelista on voinut kehittyä myös *ö*:llisiä harmoniaa rikkovia muotoja (tällainen on esim. Virtarannan, 1957: 462, Kihniön murteesta tallentama *paranikö sillä*) ja myös muista kuin *ko*-, *pa*- ja *hAn*-liitepartikkeleista on voinut kehittyä satunnaisia harmoniaan mukautumattomia muotoja, joiksi esim. valtaosa alaviitteessä 2 (s. 386) mainituista *ka*, *kAAAn*-tapauksista on laskettavissa.

Kielihistoriallisesti kaikkien kolmen edellä käsitellyn liitepartikkelin mukautumattomuus vokaalisointuun kuuluu eri kategoriaan. Myöhäiskantasuomessa ei tavattu *ö*-harmoniaa (Setälä 1911: 6), joten harmoniaan mukautumattomien *ko*-liitepartikkelien voi katsoa heijastavan *ö*-harmonian kehitystä varhempaa äännekantaa, jonka muita todisteita ovat yleiskielenkin lukuisat ensi tavultaan *e*:lliset ja/tai *i*:lliset *o*-johdokset (joista kokoavasti

esim. Rapola 1966: 395–398). Liitepartikkelien alun perin *o*:llista äännekantaa on tukenut se, että *eiko*, *niinko* -tyyppisiin muotoihin on myöhemmin voitu päätyä myös *ko*-konjunktoiden enklitisoitumisen kautta.⁶ *pa*-liitepartikkelista tavatut harmoniaa rikkovat muodot on sen sijaan kokonaisuudessaan katsottava myöhäisen kehityksen tulokseksi. *hAn*-liitepartikkeleista tavatut etuvokaaliset poikkeukset saattavat heijastaa tämän liitepartikkelin syntyä itsenäisestä sanasta, joskin monet tällaisista *joshän*-tyyppisistä muodoista voidaan tulkita vain liitepartikkelia seuraavan sanan etuvokaalisuuden aiheuttamiksi; takavokaalisten *eihan*-tyyppisten poikkeusten taustalla voi lausefoneettisten syiden lisäksi olettaa olevan korkeintaan takaisten *ko*- ja *pa*-liitepartikkelien tarjoaman analogiamallin. Se, että *hAn*-liitepartikkelista tavataan myös *külhan*-tyyppisiä harmoniaa rikkovia muotoja, mutta *ko*- ja *pa*-liitepartikkeleista ei juuri tavata harmoniaa rikkovia **naulakö*- tai **halkopä*-tyyppisiä muotoja, onkin sopusoinnussa vokaalisoinnun kehityksestä saatujen yleisten tutkimustulosten kanssa. Vokaalisointu voidaan universaalisti määrittellä ilmiöksi, jonka keskeisimpiä ominaisuuksia on vokaalien assimiloituminen tunnusmerkittömistä tunnusmerkkisiksi (Ultan 1973: 61; muista kriteereistä huom. etenkin Wiik 1985); käänteisesti vokaalisoinnun rappeutuessa tunnusmerkittömät vokaalit yleistyvät vastaavien tunnusmerkkisten vokaalien tilalle, kuten esim. viron kehitys vokaalisoinnuttomaksi kielimuodoksi osoittaa (Wiik 1988a, 1988b).

Liitepartikkelien mukautumattomuudessa vokaalisointuun on nähty myös vieraiden kielten vaikutusta. Enimmät tiedot *pa*-liitepartikkelista ovatkin ruotsalaisasutuksen läheisyydestä. Ruotsin interferenssi on Etelä-Suomessakin voinut toki tukea liitepartikkelien mukautumattomuutta vokaalisointuun varsinkin kaksikielisten puhujien kautta (tapaus-tutkimuksena vrt. esim. Yrjönen 1971: 78–80, 112). Ainakin *ko*-liitepartikkelista on kuitenkin tietoja siksi laajalta alueelta, että pelkän kielirajan tiliin ei näitä tapauksia voi laskea. Perin niukkoinakin tässä suhteessa mielenkiintoisia ovat juuri kaakkoismurteiden puolelta olevat tiedot harmoniaa rikkovasta *ko*-liitepartikkelista. Näitä ei voi pitää venäjän interferenssin aiheuttamina, koska tiedot eivät edes keskity suomen kielen alueen rajoille. Kaakkoismurteiden harmoniaa rikkovat *ko*-tapaukset ovat sen sijaan todennäköisimmin yhdistettävissä geneettisesti karjalan kielen vastaavaan edustukseen (josta ks. esim. KKS s.v. *-ko*, *-kö*, vrt. Ojansuu 1918: 150), jonka voi luontevasti katsoa heijastuvan kaakkoishämäläisistä murteistakin. Inkerin puolella puhuttuihin kaakkoismurteisiin on voinut vaikuttaa myös inkeröisen harmoniaan mukautumaton *ko*-liitepartikkeli, läntisimmässä Inkerissä samoin periaatteessa vatjakin. Hypoteettisemmin kaakkoismurteiden harmoniaa rikkovaa *ko*-liitepartikkelia voi pitää yhtenä niistä länsimurteista kaakkoismurteisiin kulkeutuneista äännepiirteistä, jotka saattavat suoraan heijastella Kannakselle suuntautunutta uudisasutustakin (josta ks. Leskinen 1964: 105–106). Peräpohjalaisten murteiden *ko*-tapauksen — sikäli kun ei ole kysymys tuntuvammasta ruotsin, norjan ja/tai saamen aiheuttamasta harmonian murenemisestä — voisi puolestaan yhtä hypoteettisesti uumoilla

⁶ Murteiden suhteet olisi itse asiassa mahdollista tulkita myös siten, että jossain vaiheessa *ko*-liitepartikkeli olisi mukautettu *ö*-harmoniaan ainoastaan etisten sointuvokaalien, ei neutraalivokaalien jäljessä. Enimmissä murteissa neutraalivokaalisetkin tapaukset olisivat sitten mukautuneet *ö*-harmoniaan (*eiko* > *eikö*), mutta joissain murteissa tällaiset vartaloltaan *e*:lliset ja/tai *i*:lliset tapaukset olisivat paitsi jääneet alueittain ennalleen, myös — seuraavassa kappaleessa tarkasteltavan mahdollisen vieraan vaikutuksen tukemana — tarjonnet mallin *ko*-liitepartikkelin jäämiselle *o*:lliseksi myös etisten sointuvokaalien jäljessä (siis *köühäkö* > *köühäko* ex analogia *eiko*).

viittaavan näiden murteiden paitsi karjalaiseen, myös länsisuomalaiseen komponenttiin.

Mielenkiintoinen kysymys on, missä määrin murteista tavatut vokaalisointuun mukautumattomat liitepartikkelit ilmentävät vieläkin produktiivisia fonotaktisia rajoituksia eivätkä vain reliktinomaisesti heijastele vanhempaa äännekantaa tai muiden murteiden tai kielten vaikutusta. Äännesuhteiltaan enimmäkseen vokaalisoinnun vastaiset liitepartikkelitapaukset rikkovat vokaalisointua itse asiassa vähemmän kuin pelkkä maininta antaisi aiheuttaa olettaa, sillä valtaosa tapauksista liittyy vain neutraalivokaaliin, siis *e*:llisiin tai *i*:llisiin vartaloihin.⁷ Tämä on luontevasti tulkittavissa näiden vokaalien etisiä sointuvokaaleja vähäisemmästä assimilaatiovoimasta aiheutuvaksi (vrt. Wiik 1988a: 192–193), mutta ilmiötä on mahdollista lähteä selittämään myös kielessä tavattavien vartalotyypin pohjalta.

Vaikka neutraalivokaalisista vartaloista muodostetuissa liitepartikkelillisissa muodoissa oleva taivutuspuhteen rajaan rinnastuva morfeemiraja tekee näistä muodoista vokaalisointua rikkovia, on syytä muistaa, että tavallisimmat tällaisetkin muodot ovat voineet leksikaalistua takavokaaliseksi, aivan kuin monet labiaalivokaaliset johdokset aikoinaan. Tällaisina ne ovat saatavissa leksikosta myös sellaisinaan memoroituina, jolloin muodoissa olevat morfeemirajatkaan ovat tuskin enää psykologisesti relevantteja. Leksikaalistumiksi tulkittuina tavallisimmat harmoniaan mukautumattomat *eiko*, *meko*, *niinko* -tyyppiset muodot eivät itse asiassa siis riko harmoniaa sen enempiä kuin jälkitavujen labiaalivokaalien kombinoitumisrajoituksista kertovat *peitto*, *teko*, *niitto* -tyyppiset johdoksetkaan. *eipa*, *sepa*, *niihan* -tyyppisten muotojen voi puolestaan katsoa rinnastuvan esim. *keila*, *mela*, *miina* -tyyppiin sanoihin, jolloin nämäkään eivät siis välttämättä hahmottuisi harmonian vastaisiksi. Tässä valossa ei ole ehkä vain sattumaa, että harmoniaan mukautumatta jääneitä liitepartikkeleita tavataan eniten juuri rannikoiden länsimurteissa (ja näihin välittömästi liittyvissä murteissa), koska näihin jatkuvasti omaksuttujen ruotsalaislainojen myötä *e – a* ja *i – a* -kombinaatiot ovat käyneet leksikossa yhä tavallisemmiksi jo varhain umpiluokaksi muotoutuneisiin vanhoihin *e – ä* ja *i – ä* -vartaloihin nähden.⁸ Se, että harmonisesti poikkeukselliset liitepartikkelilliset sanat enimmäkseen muistuttavat kielessä jo tavattavia itsenäisiä sanoja, on tulkittavissa heijastukseksi siitä luonnollisten kielten rakenneperiaatteesta, että morfeemijonot noudattavat yleensä samoja fonotaktisia sääntöjä kuin kielessä olevat itsenäiset (perus)vartalotkin (tästä esim. Karlsson 1974: 123, 150; Wiik 1975: 51). Tällaisiksi voi synkronisesti katsoa *elo*, *teko* -tyyppiset johdoksetkin. Huomattakoon kuitenkin, että harmoniaan mukautumattomia muotoja ei useimmissa käsitellyissä murteissa muodosteta ainoastaan äänneellisesti rajatusta joukosta vartaloja, vaan enimmäkseen tavattavat neutraalivokaalisetkin tapaukset rajoittuvat vielä leksika-

⁷Mielenkiintoisen vertailukohdan tälle tarjoaa Kalannin (ent. Uudenkirjon) murre, jossa odotuksenmukaisen *ä*:n asemesta on esitetty tavattavan *a*:ta juuri ensi tavun *e*:n ja/tai *i*:n jäljessä (esim. *selkkiast* 'selkeästi', diftongin avaruttua jopa *tiätanukka* 'tietänytkään'; naapuripitäjissään näin lisäksi *la*-johdoksissa, esim. *Pietlast* 'Pietilästä') (Hahnsson 1866: 4, kuvauksesta käydystä keskustelusta ks. Virtaranta 1957: 471 ja siinä mainittu kirjallisuus).

⁸*e*:tä ja/tai *i*:tä seuraavan *a*:n yleistymisen on kokonaisuudessaan otaksuttu heijastavan juuri (varhaisten) balttilaisten ja germaanisten lainojen vaikutusta (T. Itkonen 1980: 108–110 ja siinä mainittu kirjallisuus), joten lienee luontevaa olettaa saman tendenssin jatkuneen myöhempien germaanikosketusten, ts. ruotsalaislainojen, osalta asianomaisissa murteissa edelleenkin. Huomattakoon vielä, että eräissä lounaismurteissa ja lounaisissa välimurteissa tavataan myös *heina* 'heinä' ja *seina* 'seinä', siis jälleen epäodotuksenmukainen takavokaali neutraalivokaalien jäljessä.

lisesti aivan tiettyihin sanoihin, etenkin kieltoverbiin, mikä juuri kertoo näiden muotojen leksikaalistuneesta, epäproduktiivisesta asemasta.

ARKISTOLÄHTEET

- LA = Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku.
 MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
 SKNA = Suomen kielen nauhoitearkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
 SMSA = Suomen murteiden sana-arkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

KIRJALLISUUS

- AIRILA, MARTTI 1912: Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta murteen suhdetta suomen muihin murteihin silmälläpitäen. Helsinki. [Myös Suomi IV:12, SKS, Helsinki 1911–1913.]
 ARISTE, PAUL 1973: Eesti rõhumäärsõna *ep*. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 72 s. 33–37. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
 GENETZ, ARVID 1890: Suomen partikkelimuodot. Helsinki. [Myös Suomi III:4 s. 137–342, SKS, Helsinki 1891.]
 HAHNSSON, J. A. 1866: Muoto-opillinen selitys Eurajoen, Lapin, Rauman, Pyhänmaan, Laitilan ja Uudenkirkon pitäjien kielestä. – Suomi II:6. SKS, Helsinki.
 HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
 HANNIKAINEN, O. 1886: Kielenmurteesta Parikkalan pitäjässä. – Suomi II:19 s. 107–147. Helsinki.
 IKOLA, NIILLO 1931: Ala-Satakunnan murteen äännehistoria II. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XV. Turun Yliopisto, Turku.
 ITKONEN, ERKKI 1945: Onko kantasuomessa ollut keskivokaaleja? – Virittäjä 49 s. 158–182.
 ——— 1948: Vokaalikombinaatiot ja vartalotyypit. – Virittäjä 52 s. 124–144.
 ——— 1954: Über die suffixalen labialvokale im Lappischen und Ostseefinnischen. – Scandinavica et Fenno-Ugrica: Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954 s. 183–191. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
 ITKONEN, TERHO 1965: Proto-Finnic final consonants: Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects I:1. Introduction, the history of *-k* in Finnish. SKST 138:1. SKS, Helsinki.
 ——— 1980: Lisiä suomen rajausoppiin: ensi tavun *e:n*, *i:n* kombinoituvuudesta toisen tavun labiaalivokaalin kanssa. – Virittäjä 84 s. 101–115.
 KANNISTO, ARTTURI 1897: Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta. – Suomi 3:14. SKS, Helsinki.
 ——— 1902: Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. – Suomi

- III:20. SKS, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1974: Centrala problem i finskans böjningsmorfologi, morfofonematik och fonologi. *Suomi* 117:2. SKS, Helsinki.
- 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1930: Vatjan kielen äännehistoria. 2., uusittu painos. SKST 185. SKS, Helsinki.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja 2. Päätoim. Pertti Virtaranta. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XVI:2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki 1974.
- KLAVANS, JUDITH L. 1985: The independence of syntax and phonology in cliticization. – *Language* 61 s. 95–120.
- KLEMOLA, ALMA 1922: Tutkielma Vanajan murteen vokaaleista. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KOSKELAINEN, ARJA 1971: Lappeen murteen adessiivista. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LATVALA, SALU 1895: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. – *Suomi* III:12. SKS, Helsinki.
- LAUERMA, PETRI 1993: Vatjan vokaalisointu. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia* 218. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- LEHMUSTO, HEIKKI 1911: Porvoon pitäjän murre. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEPPIK, MERLE 1975: Ingerisoomne Kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia*, Tallinn.
- LESKINEN, HEIKKI 1964: Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa. – *Virittäjä* 68 s. 97–115.
- LINDÉN, EEVA 1944: Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKST 219. SKS, Helsinki.
- LINDFORS, A. E. 1893: Tutkimus Heinolan murteesta. – *Suomi* III:6. SKS, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1994: Etelä-Savon murteen äännehistoria II. Vokaalit. SKST 599. SKS, Helsinki.
- MÄGISTE, JULIUS 1925: Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B* VII:3. Tartu ülikool, Tartu.
- MÄKELÄ, MATTI 1993: Suomen murteiden *kin* ja *kaan*, *kään* -liitteet: morfologia ja leksikko. SKST 591. SKS, Helsinki.
- NEVIS, JOEL 1986: Finnish particle clitics and general clitic theory. *The Ohio State University Working Papers in Linguistics* 33. The Ohio State University, Department of Linguistics, Columbus, Ohio.
- OJANSUU, HEIKKI 1918: Karjala-aunuksen äännehistoria. SKST 162. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1939: Äännehistoriallinen esimerkkikokoelma Jyykeän murteesta. – *Virittäjä* 43 s. 473–491.
- 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. SKS, Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. – *Suomi* II:16. SKS, Helsinki.
- 1911: Über die funktionen des genitivs im urfinnischen. [Arvostelu E. A. Tunkelon teoksesta »Alkusuomen genitiivin funktioista I,1», SKST 120, Helsinki 1908.] –

Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen XI: 1–3 s. 1–7. Helsingfors 1911–1912.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.

SMS = Suomen murteiden sanakirja IV. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu- ja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1994.

SOUTKARI, PENTTI 1985: Ikaalisten murrettä. Suomen kielen näytteitä 20. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 32. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki

TOIVONEN, J. G. 1889: Tutkimus Halikon kielestä. – Suomi III:2 s. 121–225. SKS, Helsinki.

ULTAN, RUSSELL 1973: Some reflections on vowel harmony. – Stanford University Working Papers on Language Universals 12 s. 37–67. Language Universals Project, Stanford University, Stanford, California.

WENNOLA, J. H. 1897: Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta. – Suomi III:13. SKS, Helsinki.

WESTERLUND, SAKARI A. 1883: Muistoonpanoja Lammin-Kosken kappelin puheenparresta. – Virittäjä 1 s. 189–215.

WIIK, KALEVI 1975: Vokaalisoinnun ongelmia. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 14. Turku.

——— 1985: On defining and classifying vowel harmony. Kuudennessa kansainvälisessä fennougristikongressissa Syktyvkarissa pidetty esitelmä.

——— 1988a: Viron vokaalisointu. Suomi 140. SKS, Helsinki.

——— 1988b: Vokaalisointuun liittyviä universaaleja. Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 18.3.1988 pidetty esitelmä.

VIRTARANTA, PERTTI 1957: Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKST 251. SKS, Helsinki.

——— 1964: Suomen kansa muistelee. WSOY, Porvoo.

——— 1973: Someron murrekirja. SKST 309. SKS, Helsinki.

YRJÖNEN, RIITTA 1971: Äänneellisiä interferenssi-ilmiöitä Pyhtään ruotsinkielisten suomesa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

NON-HARMONIC ENCLITIC PARTICLES IN FINNISH DIALECTS

This article is concerned with a detail of the Finnish vowel harmony system. In general the front harmonizing vowels *ä ö y* cannot occur with the back harmonizing vowels *a o u* in the same non-compound word with the exception of some late loan words. The front vowels *e* and *i* are harmonically neutral in that they can occur with both front and back vowels within a word. The harmonic shape of suffixes is determined by the last non-neutral vowel of the word stem. When a stem has only neutral vowels, suffixes are front vocalic. Due to the relatively young age of the front labial vowels,

▷

there are many derivatives where *e* and *i* have combined with the back labial vowels *o* and *u* instead of the front *ö* and *y*. Productive suffixes such as case endings, markers and enclitic particles are, however, always front vocalic after stems containing only neutral vowels. Although vowel harmony is well preserved in most Finnish dialects with the exception of certain dialects of the Far North spoken in Sweden and Norway, the material collected from the Morphology Archives (MA), the Syntax Archives (LA) and the Lexical Archives of Finnish Dialects (SMSA) shows that non-harmonic enclitic particles *kO*, *pA* and *hAn* occur in many dialects.

Non-harmonic *kO*-enclitics (e.g. *eiko* 'doesn't', *tämäko* 'this one?') are not uncommon in the SW and Häme dialects and they are also found in the SE dialects and in some dialects of the Far North (see map 1). Non-harmonic *pA*-enclitics (e.g. *sepa* 'especially this one') are much rarer. They are occasionally found mainly in the narrow area from the SW dialects through to the SE Häme dialects (see map 2). With both these enclitics harmony is violated by the appearance of back vocalic enclitics after front vocalic word stems. On the other hand, non-harmonic *hAn*-enclitics, which are found here and there in the SW, Häme, SE and Far North dialects (see map 3), can be both back and front vocalic (e.g. *joshän* 'if', *niihan* 'so it is'). Neutral vocalic forms like *eiko*, *sepa* and *niihan* (symbolized in the maps by circles) are frequent, but forms from stems with front harmonizing vowels, such as *tämäko* (symbolized by squares in maps 1–2) are found mainly only in the dialects of the Pori region, Lower Satakunta and SE Häme as well as in some of their adjacent regions.

Enclitic particles are grammatically more independent than other suffixes: they are on the borderline between independent (full) words and bound suffixes, making it more likely for them to be unaffected by vowel harmony. The well known history of these particles is also relevant: enclitic *hAn* has developed from the sg. 3. person pronoun *hän* 'he, she', the back vocality of the enclitic *ko* reflects the late origin of the vowel *ö* in non-initial syllables, and enclitic *pA* may originally be a loan from the Baltic languages. Non-harmonic behaviour is most frequent when enclitic particles are followed by a word which either belongs to the same harmonic class as the enclitic particle violating the harmony or is at least neutral vocalic. However, most instances of non-harmonic enclitics in Finnish dialects violate harmony conditions less than would be expected, because they are usually formed from word stems with neutral vowels only. This may be due to a tendency to keep the phonotactics of word stems similar to that of the forms suffixated from them. Moreover, in most dialects neutral vocalic instances of the enclitics seem to be more or less lexicalized, being formed from a restricted group of word stems, such as the negative verb or a pronominal stem.■

Kirjoittajan osoite (address):
Kanneltie 7 E 56, 00420 Helsinki